

مقدمه: «دوره‌ها»، گروه‌های کوچک و غیررسمی درون حکومت پهلوی دوم بودند که از آشنایی افرادی با جایگاه‌های اجتماعی متنوع شکل می‌گرفتند اما همگی از طریق سرمایه اجتماعی و با هدف کسب رانت و فساد ایجاد می‌شدند. در این مقاله به بررسی نحوه شکل‌گیری دوره‌ها و اثرگذاری آنها از طریق انواع سه‌گانه سرمایه اجتماعی (پیوندی، اتصالی و پل‌واره) بر فساد، در حکومت پهلوی دوم می‌پردازیم و بر این سؤال تمرکز می‌کنیم که آیا «دوره‌ها» در حکومت پهلوی دوم این قابلیت را داشته‌اند که از طریق سرمایه اجتماعی پیوندی و فقدان سرمایه اجتماعی اتصالی و پل‌واره شرایط را برای فساد نظام‌مند آماده کنند؟

روش: رویکرد مقاله توصیفی-تحلیلی و روش تحقیق، کیفی مبتنی بر تحلیل اسناد در زمان حکومت پهلوی دوم است که هم‌سو با مبنای نظری پژوهش انجام گرفت. از طرفی مدل ترکیبی این پژوهش، از رهیافت بوم‌شناسی هوברتس نسبت به فساد، الهام گرفته است.

یافته‌ها: در حکومت پهلوی دوم، سرمایه اجتماعی در هر نوعی که باشد از طریق «دوره» با فساد رابطه مؤثری دارد، اما مثبت یا منفی بودن این رابطه، بسته به نوع و ماهیت سرمایه اجتماعی متفاوت است؛ بنابراین باید گفت «عدم وجود» سرمایه اجتماعی اتصالی و پل‌واره با فساد و «وجود» سرمایه اجتماعی پیوندی با فساد رابطه مثبت و مستقیم دارند.

بحث: وجود دوره‌ها این موضوع را سیگنال‌دهی می‌کرد که برای پیشبرد امور روزمره راهی جز ارتباط خاص‌گرا و استفاده از سرمایه اجتماعی پیوندی نیست و این موضوع باعث می‌شد که دایره وفاداری افراد به آشنایان خود، بزرگ‌تر از دایره وفاداری آنها نسبت به اجتماع ملی باشد؛ بنابراین روابط اجتماعی و نقش‌های نهادی به ابزاری برای تمکین از درخواست‌های غیرنهادی، خاص‌گرایانه و کوتاه‌مدت تبدیل شده بود که این باعث ایجاد فساد نظام‌مند می‌شد. راهکارهای کلی برای جلوگیری از این وضعیت، افزایش شعاع اعتماد و ایجاد ساختارها و هنجارهایی برای گذار از سرمایه اجتماعی پیوندی به سرمایه اجتماعی اتصالی و پل‌واره است.

۱. عرفان خانزاده

دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد توسعه و برنامه‌ریزی اقتصادی، دانشکده اقتصاد علامه طباطبائی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

۲. فرشاد مؤمنی

دکتر اقتصاد، دانشکده اقتصاد علامه طباطبائی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
<farshad.momeni@gmail.com>

۳. عباس شاکری

دکتر اقتصاد، دانشکده اقتصاد علامه طباطبائی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

واژه‌های کلیدی:

سرمایه اجتماعی، فساد، دوره‌ها، رابطه اجتماعی، پهلوی دوم.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۰۶

An investigation into the impacts of the existence of “Dowrehs” on Dynamism of Social Capital in the Second Pahlavi Government

▶ **1- Erfan khazadeh joryabi**
M.A. Student in development
economics and economic
planning, Allameh Tabatabai
Faculty of Economics,
Allameh Tabatabai
University, Tehran, Iran.

▶ **2- Farshad Momeni**
Ph.D. in Economic, Allameh
Tabatabai Faculty of
Economics, Allameh Tabatabai
University, Tehran, Iran.
(Corresponding Author)
<farshad.momeni@gmail.
com>

▶ **3- Abbas Shakeri**
Ph.D. in Economic,
Allameh Tabatabai Faculty
of Economics, Allameh
Tabatabai University, Tehran,
Iran.

Keywords:

Social capital, Corruption,
Dowrehs, Social relations,
Second pahlavi

Received: 2022/11/18

Accepted: 2023/05/10

Introduction: “Dowrehs” were informal groups within the Second Pahlavi regime that were formed from the acquaintance of individuals with various social positions, but all of which were created through social capital and with the aim of earning rent and corruption; in this article, we focus on this question that did the “Dowrehs” in the second Pahlavi government have this capability to lay the groundwork for systematic corruption through bonding social capital and lack of linking and bridging social capital?

Method: The approach of the descriptive-analytical article and research method is qualitative and based on document analysis during the second Pahlavi regime and the combined model of this research is inspired by Huberts’s ecological approach to corruption.

Findings: Our findings indicate that in the second Pahlavi regime, social capital in any form has an effective relationship with corruption through the Dowreh, but the nature of this relationship is depending on the type of social capital; therefore, it should be said that the “absence” of linking and bridging social capital and the “existence” of bonding social capital linked to corruption with a direct relationship.

Discussion: The existence of the Dowrehs signaled that there was no other way to advance everyday affairs without the use of bonding social capital, and that this made the circle of loyalty of individuals to their acquaintances larger than the circle of their loyalty to the national community; thus institutional roles had become a means of complying with non-institutional demands that leading to systematic corruption. The general solutions to prevent this situation are to increase the radius of trust and to create structures and norms for creating positive social capital.

Citation: Khazadeh Joryabi E, Momeni F, Shakeri A. (2023). An investigation into the impacts of the existence of “Dowrehs” on Dynamism of Social Capital in the Second Pahlavi Government. *refahj*. 23(90), 9-51.

URL: <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-4058-fa.html>

Extended Abstract

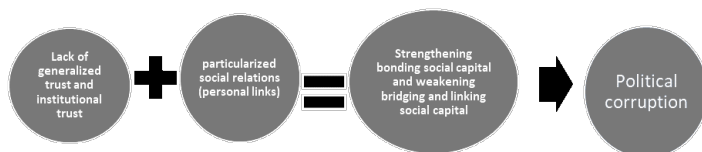
Introduction:

“Dowrehs” were small, informal groups within the Second Pahlavi regime that were formed from the acquaintance of individuals with various social positions, but all of which were created through social capital and with the aim of earning rent and corruption; According to the operational definition of historical studies, dowrehs were small, informal groups throughout society that were linked through bonding social capital, such as family or friends, with a single goal for all members of the group, which was to gain political power or wealth through bonding social capital. They were connected, and due to the high levels of uncertainty due to the severe weakness of linking and bridging social capital in the second Pahlavi regime, participation in the dowrehs was an integral part of the characteristics of all people, especially the elites of the second Pahlavi government. It was not based on specific ideas or contracts, in a way, especially in the late second Pahlavi regime, it was anonymity, variable, completely profit-oriented and relationship-oriented. These dowrehs consisted of an average of 15 people, and their meetings were weekly for the masses and up to four times a week for the political and social elites.. (Azghandi, 1997; Miller, 1969; Zonis, 2008) The dowreh can be considered as a transformed and indigenous type of bonding and negative social capital, because “the existence of personal relations and a limited radius of trust is more relevant with negative consequences rather than distant and impersonal relations”(Field, 2009) On the other hand, this negative quality of social capital is an alternative norm for bureaucratic neutrality and created strong relations to corruption and social relations based on particularism, To form political corruption with the inevitable help of the government. (Dellaporta & Vannucci, 2016) Therefore, in this article, we examine how the formation of dowrehs and their effect through the three types of social capital (linking, bonding and bridging) on corruption in the second Pahlavi regime and focus on how “dowrehs” As an elevated manifestation of the character of the second Pahlavi elites through bonding social capital, the lack of linking social capital and the lack of a bridging social capital were able to lay the groundwork for systematic corruption?

Method:

The approach of the descriptive-analytical article and research method is qualitative and based on document analysis during the second Pahlavi regime, which is done in line with the theoretical basis of the research; on the other hand, to achieve the objectives of the article, the innovative and combined model of this research is inspired by Huberts's ecological approach to corruption, which means that in this model, four general Huberts factors including individual factors, individual factors and work relationships, institutional factors and environmental factors, first by bonding social capital and linking social capital and bridging social capital, and then we clarify how to lay the groundwork for corruption; but for this article, and according to the stated subject, we examine the "Dowreh" as an elevated manifestation of the character of the second Pahlavi elite, which was a kind of sequel to the amoral familism relations of the elites in the second Pahlavi era, which proves the existence of either the part of individual factors indicates the weakness of linking and bridging social capital and the strength of bonding social capital, which according to the model leads to corruption.

figure1-1: A simplified model of how corruption occurs in terms of social capital

Source: Theoretical findings of the research.

Findings:

The most important findings of this article emphasize that advancing things with personal relationships were common among the people, especially the second Pahlavi elite; some of the ruling political elites during the reign of Mohammad Reza Pahlavi, without having a traditional landlord background, promoted them-

selves to key positions “thus, in the absence of effective political parties, the Dowreh system was an alternative period used by Iranian politicians to discuss, organize, and communicate with their followers.” (Miller, 1969) very influential Dowrehs, high financial and personnel facilities and large organizations were under their supervision. There were several other Dowrehs that engaged in attracting and training elites, including the Amini’s Dowreh, the Qureshi’s Dowreh, the Mansour’s Dowreh, the Motaraghi’s Dowreh, the Seyed Jafar Behbahani Friends’ Dowreh, the Dowreh of Hossein Ferdošt and the Dowreh of Manouchehr Iqbal and ... (Azghandi, 1997) Individuals within the Dowrehs enjoyed various rents and personal relationships; For example, most cabinet members came from within the Dowreh; a clear and interesting example of this fact can be obtained from the study of Mansour’s Dowreh, because most of the members of his cabinet and then the cabinets of Amir Abbas Hoveyda were members of Mansour’s Dowreh. This intensified in such a way that at the beginning of the twentieth century, the role of political eras was described as follows: “It is to enrich its members as much as possible, before the political wheel puts an end to their power.” (Zonis, 2008) Therefore, our findings indicate that in the second Pahlavi regime, social capital in any form has an effective relationship with corruption through the “Dowreh”, but whether this relationship is positive or negative varies depending on the type and nature of social capital; therefore, it should be said that the “absence” of linking social capital associated with corruption has a positive relationship and the “absence” of bridging social capital has a positive relationship with corruption, and in the other direction, the “existence” of bonding social capital linked to corruption has a positive and direct relationship.

Discussion:

The existence of the Dowrehs signaled that there was no way forward for everyday life other than particularized relations and the use of bonding social capital, and that this made the circle of loyalty of individuals to their acquaintances larger than the circle of their loyalty to the national community thus institutional roles and social relations had become a tool for complying with non-institutional, specific, and short-term demands, which led to systematic corruption because the existence of Dowrehs promoted particularized trust and weakened institutional and general-

ized trust, and on the other hand reduced the symmetry of social relations and reduced the density of social relations. The general solutions to prevent this complex and counter-development situation are to increase the radius of trust and to create structures and norms for the transition from bonding social capital to linking and bridging social capital; but in more detail, one of the ways to create a norm and cognitive social capital can be considered as reforming the educational system, and one of the existing ways to create structures and structural social capital can be considered as fundamental reforms in judicial, political and economic institutions. Confidence in the sustainability and impartiality of institutions is formed, and in the short term it can be considered as strengthening the capacity and scale of local organizations, decentralization, creating free economic zones, granting civil liberties and transparency.

Ethical considerations

Contribution of authors

All of authors were involved in writing this article.

Financial Resources

In order to publish the article ,it has not received direct or indirect financial support from any organization.

Conflicts of interest

The authors declared no conflict of interest.

Following Principles of Research Ethics

we have obeyed all of research principles including piracy ,manipulation etc

مقدمه

در جوامعی با روابط شخصی نیرومند، جدا نگه داشتن رابطه از ضابطه مشکل است و وفاداریهای شخصی و محدود بر وفاداریهای نسبت به دولت و ملت که غیرشخصی محسوب می‌شوند، غالب می‌شود (رز آکرمن، ۲۰۰۶) که شناخت و معرفت نسبت به این وفاداریها و روابط اجتماعی مترادف با فهم سرمایه اجتماعی است. از طرفی گروتارت، سرمایه اجتماعی را مؤلفه‌ای اساسی برای تبیین این پرسش که چرا برخی از جوامع نسبت به جوامع دیگر موفق‌تر هستند می‌داند و به نظر پاتنام سرمایه اجتماعی موجب داشتن حکومت خوب و کارا می‌شود (دکر و اوسلانر، ۲۰۰۳). بنابراین فهم چگونگی رجحان‌بندی وفاداریهای شخصی و غیرشخصی باعث معرفت نسبت به چرایی شکست حکومتهایی مانند حکومت پهلوی دوم به علت غرق شدن در روابط شخصی و فساد با وجود برخورداری از روابط خارجی، درآمدهای نفتی و تمرکز قدرت خواهد شد.

در دو کیفیت ارائه شده توسط صاحب‌نظران علوم اجتماعی از سرمایه اجتماعی یعنی سرمایه اجتماعی مثبت و سرمایه اجتماعی منفی، نوع دوم آن می‌تواند «نتیجه یک محیط خارجی دارای نااطمینانی باشد که در آن اعتماد نکردن به بیگانه‌ها و افراد ناشناس امری عقلانی و محتاطانه است و تکیه بر پیوندهای نزدیک، نشان‌دهنده منبع امنیت است» (فیلد، ۲۰۰۹).

باید گفت با توجه به عناصر اصلی سایر تعاریف بررسی شده، تعریف عملیاتی این مقاله، سرمایه اجتماعی را مشارکتهای گروهی و نهادی بین افراد، با استفاده از دو عنصر اعتماد و روابط اجتماعی می‌داند که همیشه بر توسعه اقتصادی مؤثرند، اما لزوماً با تأثیرات مثبت همراه نیستند (پاتنام، ۲۰۰۴؛ فوکویاما، ۲۰۰۰؛ کی، ۲۰۰۶؛ روستاین، ۲۰۱۴؛ گروترت و باستلر، ۲۰۰۲؛ فیلد، ۲۰۰۹).

سرمایه اجتماعی به لحاظ شعاع روابط به سه دسته تقسیم می‌شود: ۱. سرمایه اجتماعی پیوندی^۱ حاصل اعتماد به دیگران خاص مانند دوستان، همسایگان و اعضای خانواده است. این سرمایه، درون گروه‌های کوچکی همچون خانواده شکل می‌گیرد (چلبی، ۲۰۱۷، به نقل از فیلد، ۲۰۰۸؛ هاودان، ۲۰۰۸) و شامل ویژگی‌های دیگری مانند بسته و محدود بودن (روابط)، شبکه‌های درون‌نگر، اعتماد خاص‌گرای محدودکننده یا غیرمتصل می‌شود (سوندسن و سوندسن، ۲۰۰۹).

۲. سرمایه اجتماعی پل‌واره^۲ ارتباطات اجتماعی فراگیر و تعمیم‌یافته با غریبه‌ها در بافت یک جامعه مدنی است (سوندسن و سوندسن، ۲۰۰۹). ویژگی‌های دیگر سرمایه اجتماعی پل‌واره عبارت‌اند: اعتماد تعمیم‌یافته فراگیر، همکاری داوطلبانه به همراه عضویت آزاد و بدون محدودیت مانند باشگاه ورزشی و فعالیتهای جمعی، (سوندسن و سوندسن، ۲۰۰۹).

۳. سرمایه اجتماعی اتصالی^۳ به ارتباطات اجتماعی عمودی در سطوح مختلف قدرت در جامعه به‌ویژه رابطه شهروندان با تصمیم‌گیرندگان اصلی جامعه می‌پردازد و نوعی نظارت بر عملکرد حکومت تلقی می‌شود که وجود آن از عوامل کاهنده فساد است (چلبی، ۲۰۱۷). کارکرد اصلی این سرمایه را باید در میزان دسترسی افراد و گروه‌ها به بخشهای مختلف دولتی، غیردولتی، تجاری و بازرگانی دید (غفاری و اونق، ۲۰۰۶). سرمایه اجتماعی پل‌واره و اتصالی در ادبیات موضوع به‌عنوان سرمایه اجتماعی مثبت در نظر گرفته می‌شود چراکه باعث افزایش مشارکت و توسعه سرمایه اجتماعی برای همکاریهای اجتماعی و افزایش تعهدات می‌شود. وجود بیش‌ازحد سرمایه اجتماعی پیوندی به‌طوری‌که تکیه‌گاه امور باشد، به‌عنوان سرمایه اجتماعی منفی در نظر گرفته می‌شود؛ «سرمایه اجتماعی پیوندی، بدون سرمایه اجتماعی پل‌واره (و اتصالی)، از عوامل افزایش احتمال فساد است.» (چلبی، ۲۰۱۷).

1. Bonding social capital
2. Bridging social capital
3. Linking social capital

تجلی ویژگیهای این کیفیت از سرمایه اجتماعی با تمام اثرات مخرب آن را می‌توان در مفهوم «دوره» در زمان پهلوی و حتی قبل از آن جستجو کرد. دوره‌ها، گروههای کوچک و غیررسمی در تمام جامعه بودند که از طریق سرمایه اجتماعی پیوندی مانند روابط فامیلی و یا دوستان، با هدفی واحد برای تمام اعضای گروه که کسب قدرت سیاسی یا ثروت با استفاده از سرمایه اجتماعی پیوندی بود، ایجاد می‌شدند.

با توجه به وجود ناطمینانیهای بالای ناشی از ضعف شدید سرمایه اجتماعی اتصالی و پل‌واره، شرکت در دوره‌ها جزئی جدایی‌ناپذیر از ویژگی تمام مردم و به‌خصوص نخبگان حکومت پهلوی دوم بود. اما از طرفی چون تعهدات این دوره‌ها مبتنی بر عقیده‌ای خاص یا مبتنی بر قرارداد نبود به‌نوعی به‌خصوص در اواخر حکومت پهلوی دوم، بی‌هویت، متغیر، کاملاً سودمحور و رابطه‌محور بود؛ این دوره‌ها به‌طور میانگین ۱۵ نفره بود و جلسات آنها برای عوام به‌صورت هفتگی و برای نخبگان سیاسی و اجتماعی به چهار جلسه در هفته نیز می‌رسید و جدا از زمینه‌سازی برای فساد، مؤثرترین روش انتقال اطلاعات و ارتباط نخبگان و مردم نیز بود (ازغندی، ۱۹۹۷؛ میلر، ۱۹۶۹؛ زونیس، ۲۰۰۸).

با این توصیفات می‌توان دوره را نوع تغییر شکل‌یافته و بومی از سرمایه اجتماعی پیوندی و منفی دانست؛ زیرا «وجود پیوندهای شخصی و شعاع اعتماد محدود، دارای ارتباط بیشتری با پیامدهای منفی هستند تا پیوندهای دور و غیرشخصی» (فیلد، ۲۰۰۹).

از طرفی این کیفیت منفی از سرمایه اجتماعی، هنجارهای جایگزینی برای بی‌طرفی بوروکراتیک هستند و پیوندهای قدرتمندی برای بروز فساد ایجاد می‌کرد و باعث می‌شوند روابطی اجتماعی بر مبنای خاص‌گرایی، شکل بگیرد که با استمداد ناگزیر از دولت، فساد سیاسی را شکل دهد (دلاپورتا و وانوچی، ۲۰۱۶).

بررسی خطاهای تاریخی و رسیدن به پاسخی برای چگونگی رابطه سرمایه اجتماعی و فساد سیاسی، به مشخص شدن چگونگی حل مسئله اول توسعه کنونی که یک حکومت

دسترسی باز یا غیرشخصی است، کمک می‌کند که به معنای میزان رانتی مساوی برای همگان است و این فرآیند انگیزه همکاری و بسیج اجتماعی، با ایجاد سرمایه اجتماعی اتصالی و پل‌واره، شرایط را برای رشد اقتصادی فراهم می‌کند.

نورث بیان می‌کند این مسئله که شاه بالاتر از قانون است و برابر با آن نیست و ایجاد حکومت‌های با رابطه‌ای نابرابر و شخصی با شاه و از طرف شاه، سالیان دراز اروپا را به خود مشغول کرده بود (نورث، ۲۰۱۶)؛ که این امر، مسئله را خطرتر خواهد کرد چراکه منطق تاریخی نشان داده است که هر جامعه‌ای برای توسعه نیازمند گروه‌های بزرگ‌تر است که این به معنی رقابت بیشتر و خشونت برای کسب منفعت بیشتر است.

در این حالت باور به وجود یک نهاد بی‌طرف و غیرشخصی باعث تعدیل این خشونت‌ها به سمت صحیح می‌شود و این کارکرد حس‌ساز را ایفا می‌کند که «بقیه قانون را رعایت خواهند کرد، پس من نیز رعایت می‌کنم» و این به معنای شروع تشکیل اعتماد نهادی و اعتماد تعمیم‌یافته است.

با مشخص شدن پاسخ‌های این پژوهش، به واسطه این‌که نهادها و جهان‌بینی‌های فردی اثرات مخرب یا پرفایده‌ای بر سرمایه اجتماعی خواهند گذاشت، اهمیت نهادهای سیاسی و اقتصادی فراگیر و نظم دسترسی باز و غیرشخصی در فرآیند توسعه نیز مشخص می‌شود (روثستاین، ۲۰۱۴)؛ اما عدم وجود نهادهای غیرشخصی از طریق وجود نااطمینانی و نابرابری بر سرمایه اجتماعی پیوندی دامن می‌زند که باعث می‌شود افراد در دام اجتماعی اعتماد خاص‌گرا و درنهایت فساد بیفتند چراکه فساد در اعتماد خاص‌گرا شکل می‌گیرد و پیشرفت می‌کند؛ افرادی که این نوع اعتماد را دارند، ترجیح می‌دهند بهره‌کشی کنند، قبل از این‌که از آنان بهره‌کشی کنند (اوسلانر، ۲۰۰۲).

فوکویاما هم بر اهمیت و درجه یک بودن این مسئله در سطح تحلیلهای اقتصاد توسعه،

بیان می‌کند که در ابتدا مردمان متنوع قاره‌ها، مجبور به حل مشکلات مشابه بودند و با این‌که تماسهای محدودی با یکدیگر داشتند به راه‌حلهایی موازی رسیدند. او گذارهایی عمده و مشترک را می‌شمارد و معتقد است که گذار نهادهای سیاسی از گروهی به قبیله‌ای، از قبیله‌ای به پاتریمونیال و از پاتریمونیال به مدرن با نهادهای پاسخگو و نظام حقوقی بسیط، این‌گونه موفقیت‌آمیز شد که همه آنها به‌عنوان اولین اصل سازمان‌دهی سیاسی، دو اصل جلوگیری از غلبه خویشاوندی و گسترش حکمرانی غیرشخصی را در دستور کار خود قرار دادند (فوکویاما، ۲۰۱۸).

نورث در مورد این مسئله بیان می‌کند که: «خلق چارچوبهای همکاری مبادله غیرشخصی اقتصادی و سیاسی است که در مرکزیت حل مسائل جامعه‌وی و سیاسی و اقتصادی قرار دارد؛ درحالی‌که قواعد رسمی در خلق چنین چارچوبهایی می‌تواند راهگشا باشد، محدودیتهای غیررسمی مجسم‌شده در قالب هنجارهای رفتاری و عرفها و قواعد تحمیل‌شده درونی استوار است که واجد اهمیت هستند.» (بن نور و پاترمن، ۱۹۹۹).

از طرفی ماکس وبر نیز بر اهمیت دادوستدهای اقتصادی غیرشخصی تحت اصل شاملیت جهانی، به‌عنوان یکی از عمده دلایل کامیابی نحوه کسب‌وکار پیوریتانها تأکید می‌ورزید (تاجبخش، ۲۰۰۶). بنابراین طبق توضیحات داده‌شده، مسئله موردتحقیق در پاسخ به این سؤال کلیدی است که چگونه «دوره‌ها» در حکومت پهلوی دوم از طریق تمسک جستن به سرمایه اجتماعی پیوندی، می‌توانند در سازوکارهایی به روابط غیرمولد، انحرافی و مفسدانه، منجر شوند و چگونه از طریق تضعیف سرمایه اجتماعی پل‌واره و اتصالی، برای فساد نظام‌مند زمینه‌سازی می‌کنند.

پیشینه تجربی

تحقیقات داخلی زیادی در برهه تاریخی حکومت پهلوی صورت گرفته اما پیرامون

موضوع مورد تحقیق یعنی اثر سرمایه اجتماعی بر فساد، پژوهشی مستقیم رخ نداده است. از طرفی نسبت به موضوع مستقل سرمایه اجتماعی در دوره پهلوی نیز مقاله‌ای مشاهده نشده است و اکثر تحقیقات در مورد این دوره تاریخی، روی موضوع فساد متمرکز است. تنها پژوهشی که در این موارد ذکر شده، موجود است، پژوهش «ریشه‌های شکل‌گیری دولت پربیندال در دوره پهلوی دوم» است که توسط همتی و همکاران در سال ۲۰۱۹ نوشته شده است. این پژوهش با رویکرد تعامل بین نخبگان قدرت و ساختارهای چندگانه به فساد سیاسی می‌نگرد که در آن ساختارها و نخبگان باعث تقویت کژکارکردهای یکدیگر می‌شوند و فرسایش سرمایه اجتماعی را یکی از ریشه‌های فساد سیاسی پهلوی دوم می‌شمارند.

پژوهش «تبیین گستره و شعاع اعتماد اجتماعی در شهر کاشان» توسط غفاری و نوابی (۲۰۰۹) که با روش پیمایش و تکنیک پرسش‌نامه و پس از انقلاب انجام شده است، نشان داد که محدود بودن شعاع اعتماد از مهم‌ترین مسائل جامعه ایران بوده است و آنها بده‌بستان و مبادله بیشتر را معیاری برای اعتماد اجتماعی با شعاع وسیع‌تر در نظر می‌گیرند که آن را در کاشان محدود می‌داند و طبق آمار و پرسش‌نامه‌های طراحی شده بیشترین اعتماد نسبت به خانواده و کمترین اعتماد میان همکاران وجود دارد.

در پژوهشی دیگر با عنوان «بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و فساد اداری»، خلفخانی (۲۰۱۰) برای درک فساد اداری، با رویکردی اجتماعی و مبتنی بر نظریه‌آزمایی و با روش پیمایشی به سراغ محیط اجتماعی و ساختارهای نهادی، حقوقی، اقتصادی و سیاسی پس از انقلاب اسلامی می‌رود و اثبات می‌کند که بین سرمایه اجتماعی و همکاری برای مبارزه با فساد رابطه وجود دارد و بین خاص‌گرایی در محیط اجتماعی و اداری ایران همبستگی وجود دارد.

در پژوهش «تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و جرم در سطوح خرد و کلان»، چلبی و

مبارکی (۲۰۰۵) با تقسیم سرمایه اجتماعی به دو عنصر ساختاری یا نهادی و شناختی یا رابطه‌ای و با تئوریهای ترکیبی با روش پیمایشی و همچنین تحلیل ثانویه ثابت می‌کند که بین سرمایه اجتماعی و انواع جرم رابطه منفی و معناداری وجود دارد که جرم در این مقاله، فساد را هم شامل می‌شود. کتاب «فساد و مقبولیت قانون» نوشته آزاده چلبی (۲۰۱۷) که به طریق راه‌گشایی، ارتباط سرمایه اجتماعی و فساد را در بخش دوم از فصل دوم کتاب خود بیان می‌کند، از نقاط اتکای این تحقیق محسوب می‌شود.

یکی از اهداف اصلی پژوهش «گرایشهای فرهنگی و نگرشهای اجتماعی در ایران» که در سال ۱۹۷۴ توسط اسدی انجام شده است، بررسی اعتماد اجتماعی به عنوان یکی از ابعاد سرمایه اجتماعی در ایران بوده است. در میان تحقیقات خارجی نیز در پژوهشی تحت عنوان «راههای گذار از نظام سلطانی: ترکیب دیدگاههای ساختاری و اراده‌گرا» که توسط اسنادیر نوشته شده است و در فصل سوم از کتاب «نظام سلطانی» چلبی و لینز^۱ (۲۰۰۱) آورده شده است، نویسنده با بررسی تطبیقی دوران محمدرضا شاه و دو حکومت دیگر، با توجه به ذات نظام سلطانی که ارتباط و حمایت شخصی فرمانروا با شعاعی محدود است، در نهایت نتیجه می‌گیرد که در ایران نفوذ شبکه حمایتی فرمانروا در دولت و نفوذ رابطه فرمانروا با یک ابرقدرت خارجی بسیار بالا و نفوذ حمایت فرمانروا در جامعه کم بوده است.

پژوهش هریس^۲ (۲۰۰۷) با رویکردی ریاضی نشان داد بین سرمایه اجتماعی پیوندی و فساد رابطه مستقیم و غیرمستقیم وجود دارد چراکه این نوع از سرمایه اجتماعی به طور مستقیم با محدود کردن شعاع اعتماد و همکاری به گروههای خودی نسبت به گروههای غیرخودی، ادراک فساد را زیاد خواهد کرد و این نتایج توسط سومین طیف از گزارشهای اندازه‌گیری شده توسط پیمایش ارزشهای جهانی (WVS)^۳ هم تأیید شده است؛ از طرفی

1. Chehabi and linz

2. Harris

3. World Value Survey

به طور غیرمستقیم هم باعث افزایش فساد می شود چراکه پیش بینی پذیری معامله مفسدانه را آسان می کند و از طریق کاهش رفتارهای فرصت طلبانه و جبرانی بودن کنشها در معامله، از راه غیرمستقیم باعث کاهش هزینه های اخلاقی فساد می شود که این نتیجه را هم از تخمین دو اس ال اس^۱ ثابت می کند.

پژوهش بیجورنسکو^۲ ۲۰۰۳ تأثیرات سرمایه اجتماعی بر فساد را بررسی کرد و با استفاده از مدل کارگزار و کارفرما یک مدل ریاضی ایجاد کرد تا ثابت کند که از طرف سرمایه اجتماعی بر فساد رابطه منفی و قوی وجود دارد و از طرفی اثر فساد بر سرمایه اجتماعی ضعیف است.

پژوهش لوپز و سانتوز^۳ (۲۰۱۴) اثرات عوامل فرهنگی اجتماعی روی فساد را بررسی کرد و طبق نتایج آن، اعتماد جهان شمول یا فراگیر^۴ (سرمایه اجتماعی پل واره و اتصالی) یک نوع سرمایه اجتماعی مثبت می سازد که با فساد ارتباط منفی دارد و اعتماد خاص گرا (سرمایه اجتماعی پیوندی) می تواند از طریق ایجاد یک سرمایه اجتماعی منفی با فساد رابطه مستقیم و مثبت داشته باشد و از طرفی فرهنگهایی که مساعد مشروعیت روابط وابستگی و تبعی و تشکیلات گروههای خویشاوندی و آشنایان هستند زمینه رشد مساعدی برای تقویت این ساختارهای رانت جویی پر مخاطره هستند.

به طور کلی می توان تحقیقات در این زمینه و این برهه تاریخی را به دو بخش ۱- علت شناسی ساختارگرا ۲- علت شناسی اراده گرا تقسیم کرد و به عبارت بهتر تحقیقات در این زمینه را بین این دو طیف درجه بندی کرد؛ با توجه به این که رویکرد این تحقیق بر مبنای تحلیل نهادی است اما از علت شناسی اراده گرا و تحلیل های سطح خرد و میانه و توجه به

1. 2SLS

2. Bjørnskov

3. Jose' Atilano Pena Lo'pez & Jose' Manuel Sa'nchez Santos

4. Universalistic trust

کنشها واکنشهای نخبگان درون سیستم غفلت نخواهد کرد و به لحاظ علت‌شناسی می‌توان آن را ترکیبی از دیدگاههای ساختارگرا و اراده‌گرا دانست و به همین دلیل از رهیافت بوم‌شناختی برای بررسی فساد استفاده شده است که در بخش مبانی نظری به‌طور مختصر این رویکرد را به همراه سایر رویکردهای مرسوم مقایسه خواهیم کرد و از ترکیب نظریات در مورد سرمایه اجتماعی با آن، به معرفی مدل نهایی پژوهش خواهیم پرداخت.

چارچوب نظری

۱- دینامیسم فساد و سرمایه اجتماعی

با بررسی و در نظر گرفتن عناصر اصلی تعاریف متفاوت از فساد می‌توان به این تعریف عملیاتی از فساد که مرتبط با سرمایه اجتماعی است، اکتفا کرد که «فساد تبدیل روابط اجتماعی و نقشهای نهادی به ابزاری برای تمکین از درخواستهای غیرنهادی، خاص‌گرایانه و کوتاه‌مدت، به علت کوچک ماندن دایره تعهدات و وفاداری افراد نسبت به اجتماع ملی آنهاست.» (دوگراف و همکاران، ۲۰۱۰؛ کارواخال، ۱۹۹۹؛ هیوود، ۲۰۰۲؛ فوکویاما، ۲۰۱۸؛ هانتینگتون، ۲۰۱۳).

هانتینگتون به تعبیری علت این وضعیت مفسدانه را بی‌سازمانی (فقدان سرمایه اجتماعی ساختاری)، نبود روابط استوار میان گروهها (فقدان سرمایه اجتماعی پل‌واره) و فقدان الگوهای به رسمیت شناخته‌شده اقتدار (فقدان سرمایه اجتماعی اتصالی) بیان می‌کند. او حتی با مثالی تشریح می‌کند که در کشورهایی مانند ایران که در بهترین حالت احزابشان، جنبه‌ای نیمه‌قانونی داشته، فساد به خاطر مصالح فردی و خانوادگی رواج داشته است (هانتینگتون، ۲۰۱۳).

سه عنصر بیان شده توسط هانتینگتون از عناصر اصلی سرمایه اجتماعی تحقیق حاضر هستند و از طرفی، تعریف خیلی مختصر اوسلانر از ارتباط سرمایه اجتماعی و فساد را

متقن می‌کند چراکه او بیان کرده است: فساد، یک سرمایه اجتماعی بد است. (سوندسن و سوندسن، ۲۰۰۹). با توجه به اینکه «وجود پیوندهای شخصی و شعاع اعتماد محدود، دارای ارتباط بیشتری با پیامدهای منفی هستند تا پیوندهای دور و غیرشخصی» (فیلد، ۲۰۰۹).

با توجه به این قاعده که شکل‌های قدیمی سرمایه اجتماعی (سرمایه اجتماعی پیوندی) می‌توانند تشکیل انواع جدید سرمایه اجتماعی (سرمایه اجتماعی اتصالی و پل‌واره) را که برای توسعه ملی پایدار ضروری هستند، تضعیف کنند (غفاری، ۲۰۰۶)، می‌توان بیان کرد که طبق تعاریف و منابع بررسی‌شده می‌توان روابط هر نوع سرمایه اجتماعی و عناصر آن را با خود و سایر انواع سرمایه اجتماعی و عناصر آن طبق جدول این‌گونه نشان داد:

جدول ۱- رابطه سرمایه‌های اجتماعی و اجزای آنها با خود و سایر انواع سرمایه اجتماعی و فساد

رابطه	سرمایه اجتماعی پل واره شامل چگالی روابط اجتماعی، اعتماد تعمیم‌یافته، هویت ملی	سرمایه اجتماعی اتصالی شامل قرینگی روابط اجتماعی، اعتماد نهادی هویت نقش	سرمایه اجتماعی پیوندی شامل شدت روابط اجتماعی، اعتماد خاص گرا، هویت شخصی	انواع و اجزای سرمایه اجتماعی
رابطه مثبت	رابطه منفی	رابطه منفی	رابطه مثبت	سرمایه اجتماعی پیوندی شامل شدت روابط اجتماعی، اعتماد خاص گرا، هویت شخصی
رابطه منفی	رابطه مثبت	رابطه مثبت	رابطه منفی	سرمایه اجتماعی اتصالی شامل قرینگی روابط اجتماعی و اعتماد نهادی هویت نقش
رابطه منفی	رابطه مثبت	رابطه مثبت	رابطه منفی	سرمایه اجتماعی پل‌واره شامل چگالی روابط اجتماعی، اعتماد تعمیم‌یافته، هویت ملی

(منبع: گیدنز، ۱۹۹۸؛ چلبی، ۲۰۱۵؛ چلبی، ۲۰۱۷؛ فوکویاما، ۲۰۱۸؛ کاظمی‌پور، ۲۰۰۳؛ غفاری، ۲۰۰۶)

بنابراین طبق جدول بالا و به شرح مبسوط می‌توان گفت که اثرات عناصر سرمایه اجتماعی بر فساد این گونه است:

۱-۱- اثرات انواع اعتماد و ابعاد مختلف روابط اجتماعی بر فساد

انواع اعتماد در سه نوع تقسیم‌بندی می‌شود که طبق تعریف بیان‌شده از آن، اصل اعتماد، باور به این امر است که افراد در نقش خود مطابق با انتظارات معمول عمل می‌کنند، (هاودان، ۲۰۰۸). در نوع اول می‌توان اعتماد خاص‌گرا را با توجه به این تعریف باور به این‌که افراد خاصی در نقش خود، مطابق انتظارات ما عمل خواهند کرد، بیان کرد. به نظر اوسلانر افراد دارای اعتماد خاص‌گرا، معتقدند نهادها برخلاف نفع شخصی آنها سازمان‌یافته است و غریبه صرفاً رقیبی برای منابع اندک است که باید با احتیاط با او رفتار کرد (روستاین، ۲۰۱۴، به نقل از اوسلانر، ۲۰۰۲).

بنابراین این نوع اعتماد باعث تبدیل نقش و وفاداری نهادی به نقش غیرنهادی و در نهایت فساد خواهد شد. از طرفی شدت روابط اجتماعی که میزان فراوانی رابطه اجتماعی بین کنشگران در جامعه است (چلبی، ۲۰۱۵). همچنین همسو با اعتماد خاص‌گرا رابطه مستقیمی با فساد دارد.

در دومین نوع اعتماد نیز می‌توان اعتماد تعمیم‌یافته را باور به این‌که همه افراد آشنا و ناآشنا در نقشهای مختلف دولتی و غیردولتی خود مطابق انتظارات عقلایی و بی‌طرفانه عمل خواهند کرد، تعریف کرد. به نظر اوسلانر افراد دارای اعتماد تعمیم‌یافته، معتقدند که اگر مردم قواعد بازی را رعایت کنند به‌طور منصفانه‌ای پادشاهی خوبی دریافت می‌کنند (روستاین، ۲۰۱۴، به نقل از اوسلانر، ۲۰۰۲).

به‌طورمعمول، سطح اعتماد در میان خانواده‌ها و گروه‌ها یا اعتماد خاص‌گرا در همه جوامع بالاست؛ اما آنچه باعث ایجاد تفاوت‌های اساسی میان کشورها می‌شود، میزان اعتماد تعمیم‌یافته موجود در آنهاست. به بیان افه، اعتماد تعمیم‌یافته، پس از ابطال روشمند دلایل بی‌اعتمادی (خاص‌گرا) بر جای می‌ماند که بنیان اعتماد سیاسی (نهادی) نیز است (تاجبخش، ۲۰۰۶).

بنابراین این نوع اعتماد باعث حفظ نقشهای نهادی و بی‌طرفی خواهد شد که اثر عکس بر فساد خواهد داشت. از طرفی چگالی روابط اجتماعی که منظور از آن نسبت روابط موجود بین کنشگران و به روابط ممکن بین آنهاست (چلبی، ۲۰۱۷) نیز مانند اعتماد تعمیم‌یافته رابطه معکوس با فساد دارد. در نهایت می‌توان اعتماد نهادی را باور افراد به این‌که نهادها و قوای حکومتی مختلف و عمومی در چارچوب مناسبات خود مطابق انتظارات عقلایی و بی‌طرفانه و به نفع اکثر افراد عمل خواهند کرد، دانست (ابوالحسن تنهایی و صومعه، ۲۰۰۹؛ اوسلانر، ۲۰۱۸)؛ که اثر وجود آن به این توضیح، حاکی از رابطه‌ای عکس با فساد است که قرینگی روابط اجتماعی که همان نسبت روابط دوجانبه موجود بین کنشگران در جامعه به روابط یک‌جانبه بین آنان است (چلبی، ۲۰۱۵) رابطه معکوسی با فساد دارد.

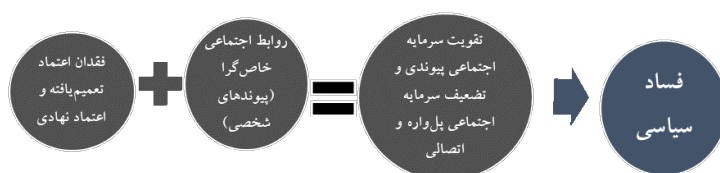
با توجه به توضیحات بیان شده برای بررسی فساد رهیافتهای متفاوتی وجود دارد که دوگراف در کتاب چشم‌اندازهای نظری فساد، هشت مورد را به‌طور کلی برمی‌شمارد (دوگراف و همکاران، ۲۰۱۰). از میان آنها با توجه به این‌که مبانی نظری باید متناسب با موضوعات موردپژوهش باشد و این‌که رسیدن به درکی جامع در مورد فساد و سرمایه اجتماعی نیازمند درکی چندبعدی و فرارشته‌ای است، از رهیافت بوم‌شناسی هوברتس استفاده می‌کنیم که ترکیبی از رهیافتهای نظری دیگر در مورد فساد است و سطوح کلان، میانی و خرد برای تحقیق در مورد فساد ترکیب می‌کند (دوگراف و همکاران، ۲۰۱۰) و در این رویکرد، درک محیطی که فساد را افزایش می‌دهد بررسی می‌شود (دوگراف و همکاران، ۲۰۱۰).

بوم‌شناسان بر این نکته تمرکز می‌کنند که بافت اهمیت بسیاری دارد و ویژگیهای جامعه مانند سیاست، اقتصاد، فناوری و فرهنگ باید لحاظ شوند (دوگراف و همکاران، ۲۰۱۰). می‌توان گفت که در این رویکرد با تعاریف متفاوت از فساد می‌توان به دلایل و علت‌شناسی متفاوت رسید (دوگراف و همکاران، ۲۰۱۰).

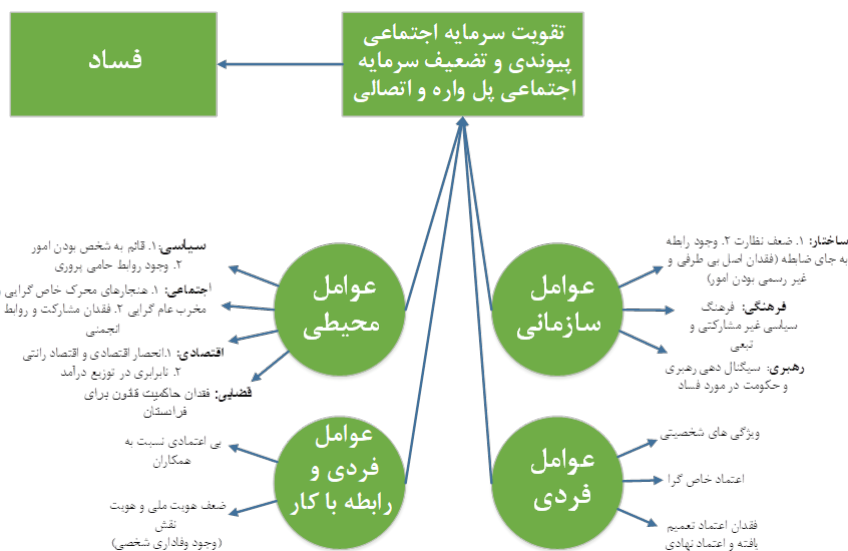
۲- مدل بررسی اثر سرمایه اجتماعی بر فساد

همانطور که در شکل (۱) می‌بینیم با استفاده از تغییراتی در رویکرد بوم‌شناختی هوبرتس، با مدلی ترکیبی به بررسی عواملی که از مجرای سرمایه اجتماعی بر زمینه‌سازی فساد اثر می‌گذارند، می‌پردازیم؛ یعنی چهار عامل کلی هوبرتس که شامل عوامل فردی، عوامل فردی و رابطه با کار، عوامل سازمانی و عوامل محیطی است، ابتدا از طریق اثرگذاری بر سرمایه اجتماعی پیوندی و سرمایه اجتماعی پل‌واره و سرمایه اجتماعی اتصالی بررسی می‌شوند و سپس چگونگی زمینه‌سازی برای فساد را روشن خواهیم کرد؛ اما برای این مقاله و طبق موضوع بیان‌شده، به بررسی «دوره» به عنوان تجلی اعتلایافته‌ای از شخصیت نخبگان پهلوی دوم که به‌نوعی دنباله روابط خانواده‌گرایی غیراخلاقی نخبگان در زمان پهلوی دوم بوده است، می‌پردازیم که اثبات وجود هر کدام از این دو مورد در قسمت عوامل فردی نشان‌دهنده ضعف سرمایه اجتماعی پل‌واره و اتصالی و قدرت سرمایه اجتماعی پیوندی است که طبق مدل به فساد منتهی می‌شود. رویکرد مقاله توصیفی-تحلیلی است و روش تحقیق مبتنی بر تحلیل اسنادی است و هم‌سو با مبنای نظری پژوهش انجام می‌گیرد.

شکل ۱-۱ مدل ساده‌شده از نحوه رخ دادن فساد از ناحیه سرمایه اجتماعی

شکل ۱-۲ مدل اصلی سازوکار علت و معلولی نحوه اثرگذاری سرمایه اجتماعی بر فساد

روش

رویکرد مقاله توصیفی-تحلیلی و روش تحقیق کیفی مبتنی بر تحلیل اسناد در زمان حکومت پهلوی دوم است که هم‌سو با مبنای نظری پژوهش انجام گرفته است. البته این روش محدودیتهای خاص خود را دارد و امکان اندازه‌گیری دقیق میزان رابطه بین متغیرها را نمی‌دهد اما با توجه به مبانی نظری و در دوره تاریخی موردبررسی این پژوهش، می‌توان از نوع رابطه و روند متغیرها، برداشتهای علی انجام داد. از طرفی این پژوهش در برخی موارد با کمبود اسناد تاریخی‌ای که مستقیماً مرتبط با موضوع باشند نیز، روبرو بوده که سعی شده است، بیشترین و معتبرترین شواهد تاریخی را در خود منعکس کند.

یافته‌ها

اگر یک نظام سیاسی نهادهای بزرگ و برجسته‌ای نداشته باشد و افراد با تعامل خود جوهره فرآیند سیاسی را تشکیل دهند، شخصیت انسانها، با استفاده از صورت‌بندیهای جدید دارای اهمیت اصلی است (زونیس، ۲۰۰۸). پیشبرد امور با روابط شخصی در میان مردم به‌ویژه نخبگان پهلوی دوم مرسوم بود. برخی از نخبگان سیاسی حاکم دوران سلطنت محمدرضا پهلوی، بدون دارا بودن پیشینه سنتی زمین‌داری فقط از طریق برقرارکردن ارتباطات فامیلی با خاندان سلطنت موجب ارتقا خود به مناصب کلیدی کشور می‌شدند. به‌طور مثال اردشیر زاهدی پسر سپهد فضل‌الله زاهدی، هرچند که در کنار پدرش نقش مهمی در سقوط دکتر مصدق بازی کرد، اما ارتقا او به‌عنوان یک نخبه سیاسی و کسب مناصب مهم سیاسی زمانی آغاز شد که شاه او را به آجودانی خود منصوب کرد و در سال ۱۳۳۶ شهناز تنها دختر خود را که ۱۶ سال بیشتر نداشت، به ازدواج او درآورد.

با پیوند زاهدی با خانواده پهلوی درواقع ترقیهای سیاسی وی آغاز شد، به‌نحوی که پس‌از آن و به‌رغم این‌که زندگی با شهناز هفت سالی بیشتر دوام نیاورد (ازغندی، ۱۹۹۷). روی‌هم‌رفته می‌توان دربار و داشتن رابطه خانوادگی و شغلی با آن را یکی دیگر از کانونها و عوامل نخبه‌ساز در زمان پهلوی دوم دانست. «علی‌رغم پیشینه تغییرات در نهادهای اساسی و ساختار اجتماعی و همچنین پیشرفتهای تکنولوژیک خیره‌کننده در وسایل ارتباط جمعی (تلفن، رادیو ترانزیستوری، جاده‌ها، کتاب ارزان‌قیمت) که در زمان پهلوی دوم رخ داده بود، بحثهای سیاسی و تصمیم‌گیری در اکثر موارد هنوز در چارچوب سیستم سنتی «دوره» سازمان‌دهی می‌شدند.

در غیاب احزاب سیاسی مؤثر، سیستم دوره جایگزینی بود که توسط سیاست‌مداران ایرانی برای بحث، سازمان‌دهی و برقراری ارتباط با پیروان خود استفاده می‌شد.» (میلر، ۱۹۶۹).

در آغاز قرن بیستم، نقش دوره‌های سیاسی به‌صورت زیر توضیح داده شده است: «بر کشور حکومت نمی‌شود، بلکه کشور در عمل توسط حلقه‌های کوچک سیاست‌مدارانی که با دیوان‌سالاری پر قدرت و فاسد همکاری می‌کنند اداره می‌شود که هدف این حلقه‌ها تا حد امکان ثروتمند کردن اعضای خود است، قبل از این که چرخ سیاسی به قدرت آنها نقطه پایان بگذارد.» (زونیس، ۲۰۰۸).

سیستم دوره را می‌توان با شبکه آب‌رسانی باستانی ایران مقایسه کرد. شبکه دوره از بسیاری جهات مانند یک سیستم قنات سیاسی است؛ مانند آن کانالهای زیرزمینی که آب را از منابع دوردست به روستاها و شهرها می‌آورند، سیاستهای سیستم دوره، نسبتاً ناشناخته جریان دارند. وقتی کانالی مسدود می‌شود یا منبعی خشک می‌شود، کانالهای جدید حفر می‌شوند (میلر، ۱۹۶۹). کلویها و دوره‌ها به‌طور کلی در ۵۳ سال سلطنت پهلوی در جذب و تربیت نخبگان نقش مهمی بازی کرده‌اند؛ در دوران سلطنت پهلوی اول که امکان فعالیت لژهای فراماسونری و خانواده‌های زمین‌دار در جذب و تربیت نخبگان نبود، دوره‌های مختلف از جمله کلوپ یا دوره ایران به‌عنوان مهم‌ترین دوره، در جذب نخبگان دوران نقش به‌سزایی داشت. کلوپ ایران که به همت تیمورتاش، وزیر دربار رضاشاه، ایجاد شده بود، شخصیت‌های زیادی از خارج‌رفته‌ها و مقامات عالی‌رتبه حکومتی را در بر می‌گرفت.

علاوه بر تیمورتاش، فتح‌الله نوری اسفندیاری، محسن قرگوزلو، علی‌اکبر داور، عبدالحسین مسعود انصاری، اسد بهادری، ابوالحسن ابتهاج و دیگران از اعضای اصلی کلوپ ایران بودند. در سالهای سلطنت پهلوی دوم در محفل درونی شاه علاوه بر اشرف و فرح، خواهر و زن شاه که هر دو به‌عنوان نماینده خانواده سلطنتی دارای دوره‌های بسیار بانفوذ، امکانات مالی و پرسنلی زیاد و سازمانهای گسترده تحت‌نظر خود بودند، دوره‌های متعدد دیگری وجود داشت که به جذب و تربیت نخبگان می‌پرداختند، از جمله می‌توان از دوره امینی، دوره قریشی، دوره منصور، دوره مترقی، انجمن دوستان سید جعفر بهبهانی، دوره حسین فردوست

و دوره منوچهر اقبال نام برد (ازغندی، ۱۹۹۷).

در ادامه سعی می‌شود این دوره‌ها با هدف توضیح چگونگی غرق‌شدن جامعه پهلوی دوم در پیوندهای شخصی، به‌اختصار توضیح داده شوند.

۱. دوره اشرف

اشرف به دلیل شبکه گسترده دوستانش که هر یک دارای مشاغل مهم مملکتی بودند، کانال اطلاعاتی بسیار سودمندی برای شخص شاه و دربار بود. اشرف، نقش «دولت در سایه» را بازی می‌کرد که هر زمان اراده می‌کرد، مقامات و شخصیت‌های سیاسی را جابه‌جا می‌کرد. اشرف همانند فرح دارای یک دفتر مخصوص نیز بود که اشخاص بانفوذی را در خود جا داده که به «گورستان فیله‌ها» معروف شده بود و در رقابت با فرح دیبا سعی می‌کرد از برجسته‌ترین اساتید دانشگاه‌ها و سیاست‌مداران بانفوذ استفاده کند (ازغندی، ۱۹۹۷). دفتر مخصوص اشرف به‌صورت یک سازمان موازی دولت و برای برنامه‌ریزی و مدیریت طرح‌های بخش عمومی دربار و درباریان نیز مورد استفاده قرار می‌گرفت (ازغندی، ۲۰۰۷).

او در جریان کسب قدرت هر چه بیشتر، تلاش کرد با برپایی مجالس شبانه که شامل اعمالی همچون ورق‌بازی و... می‌شد، شب‌نشینی‌های خود را به مکانی برای تبادل اخبار و اطلاعات سیاسی تبدیل کند و مهم‌ترین مسائل روز، در آن دوره‌ها حل و فصل می‌شد. اشرف به تدریج در تمامی توطئه‌های سیاسی و رویدادهای دربار نقش مؤثری به عهده گرفت و با ترتیب دادن دسته و بان‌دی که شامل برخی از وزرای دولت و وکلای مجلس می‌شد، در مسائل سیاسی کشور دخالت می‌کرد.

اوضاع سیاسی کشور در دوران رژیم پهلوی دوم به گونه‌ای بود که هرکسی می‌خواست به‌جایی برسد و یا خواهان پست و مقامی بود، بایستی مورد تأیید اشرف قرار می‌گرفت. اشرف خود در مورد انتخاب نمایندگان مجلس ملی اظهار داشته است: «کسی که نامزد نمایندگی

مجلس می‌شد برای انتخاب شدن حتماً باید از ثروت یا روابطی با پشتوانه قوی برخوردار می‌بود. در شهرهای بزرگ این امکان وجود داشت که فردی به اتکای تحصیلات، شخصیت یا افکار سیاسی‌اش به نمایندگی انتخاب شود؛ اما در ولایات که توده‌های مردم از اتفاقات تهران دور و برکنار بودند، رأیها اغلب با پول یا با اعمال نفوذ خریده می‌شدند. (مجتبی‌زاده، ۲۰۰۹).

هژیر که از دوستان صمیمی اشرف به حساب می‌آمد، در سال ۱۳۲۷ از سوی شاه به نخست‌وزیری منصوب شد. بسیاری از وزرای کابینه هژیر از دوستان اشرف بودند و به سفارش او به این مقام رسیده بودند. هژیر در قبال حمایتها و پشتیبانیهای اشرف، به او کمک کرد تا سازمان شاهنشاهی خدمات اجتماعی را تأسیس کند و بعدها با کسب مجوز بلیط بخت‌آزمایی ملی، بزرگ‌ترین عامل ثروت اشرف را برای او فراهم آورد. اشرف همچون مادرش تاج‌الملوک در صحنه سیاسی کشور فعالیت داشت.

با روی کار آمدن مصدق، دخالت اشرف در امور کشور افزایش یافت. وی در انتخابات دوره شانزدهم مجلس شورا تعدادی از وکلای مورد تأیید خود را وارد مجلس کرد. این عده در مجلس اقلیتی را تشکیل دادند که به کارشکنی در برابر اقدامات دکتر مصدق می‌پرداختند. نفوذ قدرت اشرف در کشور موجب شده بود که نزدیکان وی نیز بتوانند، با استفاده از این موقعیت بر مراکز اقتصادی و فرهنگی کشور پنجه افکنند و علاوه بر تخریب آنها برای به دست آوردن سود بیشتر تلاش کنند (مجتبی‌زاده، ۲۰۰۹).

از جمله این افراد همسر سوم اشرف، مهدی بوشهری، بود و در مدت کوتاه زناشویی با اشرف توانست از جایگاه سیاسی اشرف به منافع مالی بی‌حد و حصری دست یابد. وی به سبب فامیلی و نزدیکی با شاه از مهره‌های قابل اعتماد و وفادار محسوب می‌شد. بوشهری در امور مالی و عقد قراردادهای داخلی و خارجی برای بنیاد پهلوی و سایر سازمانهای وابسته به دربار که بیشتر آنها را اشرف رهبری می‌کرد، دخالت داشت. از جمله مشاغل مهدی بوشهری

سفیر کبیر سیار شاه در کشورهای اروپایی، دبیر کل سازمان ایرانی مجامع بین‌المللی و دبیر کل جشنهای هنر شیراز و... اشاره کرد (مجتبی‌زاده، ۲۰۰۹). ترکیبی از مباحث مربوط به دوره همراه با خانواده‌گرایی را می‌توان در یکی از اسناد ساواک که در سال ۱۳۳۹ تهیه‌شده بیان کرد: «والاحضرت اشرف پهلوی قصد دارد با آقای احمد مهبد، مشاور عالی دربار شاهنشاهی، ازدواج کند و پس از ازدواج پست وزارت دربار شاهنشاهی به مشارالیه واگذار شود.» (آرشیو مرکز اسناد انقلاب اسلامی، سند شماره ۴۰۶۰۵۶).

شکل ۳ روابط خاص‌گرای اشرف پهلوی

منبع: جان مرادی‌جو، ۲۰۰۹

۲. دوره امینی

علی امینی نوه میرزا علی‌خان امین‌الدوله، صدراعظم ناصرالدین‌شاه و مادرش اشرف الملوک معروف به فخرالدوله دختر نهم مظفرالدین‌شاه بود که با بتول دختر حسن وثوق و سیاست‌مدار عصر قاجاریه وصلت کرده بود. امینی از سرشناس‌ترین نخبگان سیاسی تاریخ

سلطنت محمدرضا پهلوی است و نام او با تعقیب سیاست به‌سوی آمریکا و اصلاحات آمریکا اوایل دهه ۱۳۴۰ در ساختار اجتماعی ایران گره خورده است. او تحصیلات دانشگاهی خود را در فرانسه دنبال کرد و با اخذ لیسانس حقوق و دکتری اقتصاد از دانشگاه پاریس به ایران بازگشت.

اولین سمت قابل‌ذکر او معاونت نخست‌وزیر در کابینه احمد قوام، برادر حسن وثوق از مرداد تا بهمن ۱۳۲۱ بود؛ سپس به کمک احمد قوام به مجلس پانزدهم راه یافت و بعد در کابینه علی منصور وزیر اقتصاد شد. او اولین رئیس سازمان برنامه بود و با پذیرش دکترین ترومن توسط دولت ایران به ریاست بانک صنعتی منصوب شد. در کابینه دکتر مصدق برای مدت کوتاهی وزیر اقتصاد ملی بود که به علت درگیری با مصدق در اعتراض به سیاست ملی کردن صنعت نفت از کابینه او خارج شد. منشأ طبقاتی قاجاری امینی، سطح دانش بالای او نسبت به محمدرضاشاه، اصلاح‌طلب بودن او، داشتن روابط حسنه با تشکلهای و جناحها و شخصیت‌های سیاسی و مذهبی مخالف شاه از عوامل مهمی بودند که بر تعارض بین او شخص شاه می‌افزود و آخرالامر نیز او را از صحنه سیاسی بدر کرد. (ازغندی، ۱۹۹۷).

دوره امینی که بیشتر جنبه خانوادگی و دوستانه داشت هر ماه یک‌بار تشکیل می‌شد (ازغندی، ۱۹۹۷). دوره امینی یک دوره نمونه، با خصوصیت‌های «آرمانی» است که اعضای آن شامل ۱۱ نفر هستند که در جدول (۱-۲) نشان داده شده است. این ۱۱ نفر مرکز ثقل یکی از قدیمی‌ترین دوره‌های ایران را تشکیل می‌دادند که به‌طور مداوم و مؤثر در دوره‌های دیگر ایران نیز تأثیرگذار بودند. گفته می‌شود که این گروه همراه چهار نفر دیگر که در طول زمان به آنها پیوستند، یا از آنها جدا شدند، به‌طور هفتگی در طول ۲۵ سال برای صرف نهار به‌طور مداوم دور هم جمع می‌شدند.

منافع مشترکی که اعضای این دوره‌ها در ارتباط خود به دست می‌آوردند در شیوع و پایداری این دوره‌ها در ایران ریشه دارد. برای سنجش این عامل بهتر است به خصوصیت‌های

برجسته اعضای این دوره «آرمانی» که در جدول (۲-۱) نشان داده شده است توجه کنیم. اعضای این دوره با چند استثنا، به یک نسل تعلق داشته، از تجارب آموزشی مشابهی برخوردارند؛ این دوره به گروه «دکترهای فرانسه» شهرت داشت. در طول یک دوره سه‌ساله از سال ۱۳۳۸ اعضای این دوره مشاغلی را به دست آوردند که در جدول (۲) آمده است، بنابراین تعجب‌آور نخواهد بود اگر همه این ۱۱ نفر در جمع ۳۰۷ ایرانی از نظر سیاسی بسیار پر قدرت قرار گرفته باشند (زونیس، ۲۰۰۸).

جدول ۲ تاریخ تولد، تحصیلات و مشاغل اعضای دوره امینی

نام و نام خانوادگی	تاریخ تولد	تحصیلات	شغل اصلی	شغل دوم
مهدی نمازی	۱۲۸۰	سنتی	سناتور	تجارت
محمد خسروشاهی	۱۲۹۹	بازرگانی اروپایی	رئیس اتاق بازرگانی، تهران	تجارت
غلامحسین خوش‌بین	۱۲۷۷	دکترای حقوق، ژنو	وزیر دادگستری	بانکداری
عبدالحسین بهنیا	۱۲۸۶	دکترای اقتصاد، پاریس	وزیر دارایی	تجارت
نصرالله انتظام	۱۲۶۸	دکترای اقتصاد، پاریس	سفیر فرانسه	مالک بزرگ
عبدالله انتظام	۱۲۸۶	مدرسه عالی علوم سیاسی، تهران	رئیس شرکت ملی نفت ایران	مالک بزرگ
محمد نجم‌آبادی	۱۲۷۳	دکترای حقوق، پاریس	سفیر لبنان	-
علی اردلان	۱۲۸۹	دکترای حقوق، پاریس	سفیر مسکو	-
ابراهیم مهدوی	۱۲۸۰	کالج کشاورزی، آلمان	وزیر کشاورزی	کشاورزی
علی وکیلی	۱۲۸۷	لیسانس، پاریس	سناتور	تجارت
علی امینی	۱۲۸۴	دکترای حقوق، پاریس	نخست‌وزیر	مالک بزرگ

منبع: زونیس، ۲۰۰۸

مشاغل این افراد تنها به مثابه یک علامت، نشانگر اهمیت و شهرت آنها است. یک عضو از اعضای نخبگان در اشاره به این گروه از عبارت «شرکتهای سهامی متحده»، برای توضیح وضعیت سیاسی آنها در بخش اول، وضعیت اقتصادی آنها در بخش دوم، استفاده کرد. به علت امکان ناپذیری فعالیت سیاسی آشکار، این گروه ظاهراً با عنوان غیرسیاسی با هدف فراهم کردن شرایط لازم برای پیشرفت شغلی اعضا تشکیل شد.

این گروهها حتی ممکن است اعضای خود را از طریق سوگند یا آیینهای گوناگون برای کمک به همدیگر و یا رازداری متعهد کنند. حلقه «دکترهای فرانسه» یک نمونه مناسب این نوع دورهها محسوب می شود. این دوره اعضای خود را در مشاغل گوناگون در تمام ساختار سیاسی قرار داده است. اگر فعل «قرار دادن» سخت و ثقیل است می توان گفت که در تمام مشاغل ساختار سیاسی اعضای این دوره حضور دارند. (زونیس، ۲۰۰۸)

۳. دوره برادران رشیدیان

برادران رشیدیان که طرفداران جدید سیاست انگلستان در ایران بودند و در سقوط دکتر مصدق و کودتا نیز نقش بسیار اساسی بازی کردند، نیز دارای دوره بودند و حتی دوره آنها شاخه دانشگاهی نیز داشت (ازغندی، ۱۹۹۷). نخستین چهره مشهور این خانواده حبیب الله رشیدیان است که در کودتا ۱۲۹۹ در پهلوی اول نقش مهمی داشت و در پهلوی دوم، پس از شهریور ۱۳۲۰ نیز مشاور خصوصی سید ضیا در حزب اراده ملی بود. حبیب الله رشیدیان سه پسر به نامهای سیف الله، قدرت الله و اسدالله داشت. از میان این سه برادر، سیف الله و قدرت الله بیشتر به امور بازرگانی و تجارت پرداختند و اسدالله به کار سیاست توجه بیشتری کرد و توانست خود را به جمع دوستان محمدرضا پهلوی نزدیک کند (کلهر و دارابی، ۲۰۱۶).

اسدالله رشیدیان متولد ۱۳۰۱ در تهران، مدیرعامل بانک اعتبارات تعاونی توزیع بود و تا سال ۱۳۳۲ به امور بازرگانی و دادوستد و واردکردن پارچه از خارج و همچنین به اتفاق

برادرانش سیف‌الله و قدرت‌الله به احداث و اداره سینما رکس و واردکردن فیلم اشتغال داشتند. در سال ۱۳۴۳ بانک اعتبارات تعاونی توزیع را در تهران تأسیس کرد و پنج سال قبل از آن نیز مشغول شهرک‌سازی در رشت و اصفهان شد و املاکی نیز در خیابان شاه رضای تهران داشت (مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۲۰۱۰).

حضور اصلی و روزافزون اقتصادی و سیاسی برادران رشیدیان پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ بود.

مهم‌ترین اقدامات برادران رشیدیان در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، ایجاد جنگ روانی و تبلیغات خاکستری و انتشار مقالات ضد دولت مصدق از طریق روزنامه‌ها، بدون ذکر نام نویسنده بود (اقبال، ۱۹۹۶). منزل اسدالله رشیدیان مرکز زد و بند، حل‌وفصل مسائل و سامان امور سیاسی بود و جلسات مستمری برگزار می‌کرد و اغلب رؤسای دستگاه‌های دولتی، کارگری، بازرگانان و اصناف و سایر طبقات روزه‌های جمعه در جلسات هفتگی منزل او شرکت می‌کردند (مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۲۰۱۱).

دوره رشیدیان روزه‌های دوشنبه، چهارشنبه و جمعه پذیرای اصناف، گروه‌های کسبه و کارگران بود. عده‌ای برای نارضایتی از وضعیت اقتصادی خود به رشیدیان مراجعه می‌کردند و عده‌ای هم به طور خصوصی برای کار خودشان نامه سفارش می‌گرفتند (مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۲۰۱۱).^۲ افراد سرشناس محلات تهران و نیز رؤسای اصناف و مأموران امنیتی در هنگام مواجهه با مشکل بدون تردید، راه منزل اسدالله رشیدیان را در پیش می‌گرفتند و امکان نداشت که به هدف خود نرسند.

اصنافی که در ارتباط با این شبکه قرار داشتند طیف گسترده‌ای را تشکیل می‌دادند، این طیف حقوق خود را از طریق اسدالله رشیدیان می‌گرفتند و در مقابل در شرایط بحرانی به

1. The Center of Historical Document Surveys

۲. سند شماره ۱۱۲۳

کمک او می‌شتافتند (مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۲۰۱۱)^۱. کارگران و نمایندگان کارگرانی که در گذشته در جلسات هفتگی و روزانه منزل اسدالله رشیدیان شرکت و گرفتاریهای خود را با توصیه رشیدیان به مقامات مسئول مرتفع می‌کردند، رابط رشیدیان با سایر کارگران وزارت پست و تلگراف و تلفن، راه‌آهن، پلیس تهران و کارگران کوره‌پز خانه‌ها و کارخانجات و وزارتخانه‌ها بودند که اوضاع را متشنج و از این طریق، به نفع رشیدیان بهره‌برداری سیاسی می‌کردند (مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۲۰۱۱).

خلاصه‌ای از تأثیرات دوره‌های برادران رشیدیان را می‌توان این‌گونه بیان کرد: ۱. حضور ۱۰۰ نفر از رؤسای مختلف اصناف در تاریخ ۱۹/ ۱۱/ ۱۳۳۵ در این دوره برای صحبت در مورد درآمد خود و انتخابات (مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۲۰۱۱)^۲. ۲. حضور کارگران کارخانه بلورسازی بنی‌هاشمی و درخواست توصیه ساواک (مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۲۰۱۱)^۳. ۳. تبلیغات انتخاباتی برای افراد مختلف با توجه به قدرت رانتی (مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۲۰۱۱)^۴. ۴. حضور ۵۰ نفر در دوره رشیدیان در سال ۱۳۳۷ برای اعمال نفوذ وی در مورد مسائل تعطیلی کارخانه ذوب مس، کمبود یخ و وضع بد اتوبوسرانی (مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۲۰۱۱)^۵. ۵. فشار بر دولت امینی با دوره مدافعان قانون اساسی (مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۲۰۱۱)^۶. ۶. تحریک دانشجویان با دادن وعده‌های رانتی به آنان (مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۲۰۱۱)^۷. ۷. تحریک سندیکای رانندگان برای تحریک کارگران علیه دولت (مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۲۰۱۱)^۸. ۸. سازمان‌دهی اراذل و اوباشی مانند گروه حسین رمضان یخی به عنوان یک نیروی همیشه پشتیبان در امور مختلف (مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۲۰۱۱)^۹.

۳. سند شماره ۲-۳-۴۶۵۵

ج ۲، سند شماره ۶۲۶۲

۲. سند شماره ۱۲۸

۵. شماره ۲-۳-۱۳۴۲

ج ۲، سند شماره ۱۰۷۳

۱. سند شماره ۱۲۸

۴. سند شماره ۲-۳-۵۴۹

۷. سند شماره ۱۱۱۳

۴. دوره فردوست

برخی از فرماندهان عالی‌رتبه نظامی هم با موافقت شاه اقدام به تشکیل دوره کرده بودند. حسین فردوست به‌عنوان دوست قدیمی شاه و درعین‌حال بعد از محمدرضاشاه شخص دوم مملکت نیز دوره‌ای را با عضویت محمد خاتمی، شوهر فاطمه پهلوی و فرمانده نیروی هوایی، تقی علوی‌کیا و تعداد دیگری از نظامیان تشکیل داده بود. این دوره مستقیماً از طریق فردوست و خاتمی با شاه در ارتباط بود (ازغندی، ۱۹۹۷).

۵. دوره علوی‌کیا

علوی‌کیا نیز کانال ارتباطی با جهان تجاری و بازرگانی از طریق رابطه‌های خود و برادرش که در صنعت کشاورزی و تجاری دست داشت، ایجاد کرده بود (ازغندی، ۱۹۹۷).

۶. دوره منصور

دوره منصور با تلاش تمامی اعضای آن توانست در مدت‌زمانی بسیار کوتاه، بسیاری از تحصیل‌کردگان و کارمندان عالی‌رتبه و نخبگان سیاسی را به عضویت خود در آورد و مورد تأیید شخص شاه نیز قرار بگیرد. حسنعلی منصور دوره خود را به تبعیت از پدرش در سال ۱۳۳۸ با هشت نفر از آشنایان و دوستان دوران تحصیل خود که عبارت بودند از امیرعباس هویدا، محسن خواجه‌نوری، منوچهر کلّالی، هادی هدایتی، فتح‌الله ستوده، ضیاءالدین شادمان، غلامرضا نیک‌پی و محمدتقی سرلک، تشکیل داد. تمامی آنها تحصیلات دانشگاهی خود را در خارج و عمدتاً در فرانسه گذرانده بودند و از خانواده‌های سرشناس و مهم ایران برخاسته و یا از طریق ازدواج با این خانواده‌ها رابطه برقرار کرده بودند. با افزایش اعضای دوره منصور کانون مرفقی و سپس حزب ایران نوین تأسیس شد. کمیته مرکزی حزب ایران نوین را، همان هشت نفر مؤسس دوره به‌علاوه منصور تشکیل

می‌دادند. دوره مترقی به‌عنوان مهم‌ترین دوره جذب نخبگان در اوایل دهه ۱۳۴۰ در رقابت با دوره امینی توانست به موفقیت‌های سیاسی و اقتصادی زیادی دست یابد (ازغندی، ۱۹۹۷). حمایت از کانون مترقی و اعضای آن، به‌گونه‌ای آشکارا صورت می‌گرفت که برای محافل سیاسی روشن بود که این گروه در آینده‌ای نه‌چندان دور، امور سیاسی و اجتماعی کشور را به دست خواهد گرفت. می‌توان تصور کرد که با حمایت تیم شاپور ریپورتر و گراتیان یاتسویچ از گروه موسوم به کانون مترقی به‌مثابه رقیب دکتر امینی برای گام‌نهادن در مسیر اصلاحات موردنظر بود که این تشکیلات به‌آرامی پا به عرصه وجود گذاشته بود. این گروه نهایتاً باید به‌عنوان بهترین جایگزین امینی قدرت را قبضه می‌کرد. گروهی که هم ساواک به آنان اعتماد داشت و هم شخص شاه.

نخستین جلسات کانون مترقی زمانی تشکیل شد که رئیس دفتر سیا در ایران یک آمریکایی یوگسلاوی‌الاصل بنام گراتیان یاتسویچ بود که در بسیاری از شب‌نشینها و مهمانیهای آن روزگار تهران حضور پیدا می‌کرد. هویدا نیز از طریق منصور با یاتسویچ آشنا شد. یاتسویچ در وصف دوستی‌اش با منصور و هویدا می‌نویسد: «هویدا را زیاد می‌دیدم...جلساتشان در منزلی که در همسایگی خانه ما بود تشکیل می‌شد که گاه من هم وقت ناهار در این جلسات شرکت می‌کردم؛ به گمان من گرچه منصور به‌ظاهر ریاست گروه را به عهده داشت، اما مغز متفکر جریان هویدا بود... در تمام این جلسات و مهمانیها، هویدا نقشی بی‌نهایت فعال داشت و در کنار منصور، آشکارا رهبر گروه بود.» (جان‌مرادی‌جو، ۲۰۰۹).

دوره منصور و بعداً کانون مترقی نتیجه همین مهمانیها بود. در این دوران هویدا کماکان در شرکت نفت مشغول به کار بود. البته از سال ۱۳۴۲ به بعد، بخش اعظم اوقات وی صرف کار سازمان‌دهی تشکیلات «کانون مترقی» می‌شد. دکتر باقر عاقلی نیز بر نقش هویدا و منصور در ایجاد دوره مترقی تأکید کرده است (عاقلی، ۱۹۹۱). در تاریخ ۱۴/۰۲/۱۳۴۰ شهربانی کل کشور مشخصات افراد زیر را به‌عنوان مؤسسان کانون مترقی به ساواک اعلام

کرد: ۱- حسنعلی منصور فرزند علی منصور دبیر کل شورای عالی اقتصاد؛ ۲- محسن خواجه‌نوری فرزند حاج محمدعلی کارمند وزارت کار؛ ۳- منوچهر شاه قلی فرزند امام‌قلی شاه‌قلی شغل وی طبابت است؛ ۴- فتح‌الله ستوده فرزند علی‌اکبر، مدیرعامل شرکت سهامی کارخانه‌های ونک؛ ۵- امیرعباس هویدا فرزند حبیب‌الله (موسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی، ۲۰۰۰).

همسر هویدا به نام لیلا امامی با همسر حسنعلی منصور به نام فریده امامی خواهر بودند. هویدا با این ارتباط می‌خواست به حسنعلی منصور نزدیک‌تر شود. اصولاً در خانواده‌های حکومت‌گر در ایران برقراری این‌گونه ارتباطات برای رسیدن به قدرت، اصلی تغییرناپذیر است و امیرعباس هویدا از این قاعده، آشنایی کافی داشت (جان‌مرادی‌جو، ۲۰۰۹). هم‌زمان با شکل‌گیری این گروه امیرعباس هویدا به فراهم‌آوردن زمینه‌های لازم برای کسب قدرت مشغول شد و سلسله مطالبی را در مجله کاوش به این امر اختصاص داد و بر ضرورت تربیت نسل جوان و آماده ساختن آنان برای حل مشکلات تأکید کرد. او در این مقالات براین نکته اصرار داشت که در فرآیند نوسازی جامعه ایران راهی جز کمک گرفتن از تکنوکراتها وجود ندارد (جان‌مرادی‌جو، ۲۰۰۹).

اولین فعالیت مؤثر سیاسی دوره مرقی و امیرعباس هویدا انتخابات دوره بیست و یکم مجلس شورای ملی بود که با پیروزی قرین بود. «در شرایط موجود قریب به ۴۰ نفر از اعضای وابسته به دوره مرقی به نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب شده‌اند و تعدادی از مهندسان اصلاحات ارضی نیز همکاری این کانون را پذیرفته‌اند؛ به‌طوری‌که دوره مرقی اکثریت مجلس شورای ملی را تشکیل می‌دهد. هدف گردانندگان این کانون رسیدن به قدرت و نحوه عمل آن در مجلس تأیید و پشتیبانی از لوایح شش‌گانه خواهد بود.» (موسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی، ۲۰۰۰).

در کابینه منصور افراد دوره، مناصب وزارت، معاونت و مشارکت وزیر را در اختیار

داشتند. پس از منصور، امیرعباس هویدا که وزیر دارایی کابینه منصور بود، مسئول تشکیل کابینه شد. اعضای کابینه او را که تحصیل کردگان فرانسه و آمریکا بودند، اعضای دوره منصور و حزب ایران نوین تشکیل می دادند. امیرعباس هویدا علاوه بر مسئولیت نخست‌وزیری، مدت ۱۰ سال رئیس حزب ایران نوین نیز بود. به‌طور یقین در دست‌یابی به قدرت و کسب امتیازات سیاسی بیشتر دوره منصور و حزب او، نسبت به سایر دوره‌ها داشتن رابطه با محافل جهانی بی‌تأثیر نبوده است. واگذاری حقوق کنسولی به نظامیان آمریکا در دوران صدارت حسنعلی منصور و گسترش وابستگی نظامی و اقتصادی ایران به ایالات متحده آمریکا در دوران صدارت امیرعباس هویدا و پیوندهای نهان و عیان دربار و نخبگان سیاسی با محافل قدرتمند خارجی می‌تواند توجیه‌کننده این سنخ از روابط غیرعادلانه باشد (ازغندی، ۱۹۹۷)؛ بنابراین مشخص می‌شود که آنها در کانون جمع شده بودند تا از طریق یک مجلس منتخب شاه و ساواک زمام قدرت را در دست گیرند و به تقلید از آمریکا یک حزب تشکیل دهند و ضمن اجرای موبه‌موی دستورهای شاه و رهنمودهای آمریکا برای کسب قدرت بیشتر در آینده امیدوار باشند (جان‌مرادی‌جو، ۲۰۰۹).

بدین ترتیب با طلوع ستاره اقبال «دوره مرقی» و عضویت در آن، در ادامه افزایش قدرت دوره مرقی، حسنعلی منصور در سال ۱۳۴۲ به مقام نخست‌وزیری رسید. هویدا نیز در اولین اقدام خود در اوایل فروردین ۱۳۴۲ در مقام وزیر دارایی، پستهای مهم وزارت دارایی را بین دوستان و آشنایان خود تقسیم کرد. دکتر فرهنگ مهر و محمود قوام‌صدری را به معاونت خود، محمدعلی احمدی را به خزانه‌داری کل، حسین اهری را به مدیرعاملی شرکت بیمه و فتح‌الله ستوده را به ریاست شیلات برگزید (جان‌مرادی‌جو، ۲۰۰۹).

به‌هرحال هویدا با همکاری و پشتیبانی منصور توانست به مقام وزارت برسد و به مدت یک ماه در مقام وزارت دارایی بود که منصور به قتل رسید. سپس با انتخاب وی به سمت نخست‌وزیری آنچه را که در ذهن خود داشت به مرحله اجرا درآورد. بدین ترتیب باید گفت

هویدا با تمسک به افراد صاحب‌نام و بانفوذ، خانواده‌گرایی غیراخلاقی و دوره‌ها، در دستگاه حکومتی پلکان ترقی خود را طی کرد و به مقصود خود نائل آمد (جان‌مرادی‌جو، ۲۰۰۹).

بحث

با مشاهده یافته‌های پژوهش می‌توان بیان کرد که دوره‌ها با شناسایی شخصیت‌های بااستعداد و نفوذ آنها به درون نظام حکومتی نه تنها مهم‌ترین نقش را در نخبه‌سازی ایران به عهده داشتند بلکه هم‌زمان در گردش درون‌گروهی نخبگان رسمی نیز، نقش به‌سزایی بازی می‌کردند. از سوی دیگر ایرانیان طالب جاه و مقام نیز برای راه یافتن به درون سیستم حکومتی ایران با این دوره‌ها ارتباط برقرار می‌کردند، هرچند که تمامی نخبگان سیاسی و دولت‌مردان عضو این دوره‌ها نبوده‌اند (ازغندی، ۱۹۹۷).

با بررسی برآیند دوره‌های مذکور می‌توان گفت به کمک این افراد، قدرت تقریباً تمام بخش‌های پراهمیت یک ساختار می‌تواند در خدمت اهداف و منافع متقابل گروه قرار گیرد. اگر بعضی از افراد گروه، درون یک ساختار قدرت باشند، افراد دیگر که خارج از حیطه قدرت قرار گرفته‌اند، نگرانی و دغدغه‌ای به خود راه نمی‌دهند و وقتی که یکی از اعضای این گروه به منصبی از نظر سیاسی پر اهمیت ارتقای رتبه می‌یابد، همیشه هم‌مسلكهای قدیمی و نخبگان نزدیک به او وجود دارند که برای پرکردن مناصب دیگر دعوت شوند؛ نخست‌وزیری یکی از این مناصب بسیار حیاتی محسوب می‌شود؛ نخست‌وزیر جدید بدون انحراف و دورشدن از حدود مرز دوره مربوط به خود، افراد مناسب را برای مشاغل عمده وزارتخانه‌های مختلف از همان افرادی انتخاب می‌کند که باهم ارتباط نزدیک داشته‌اند.

درحالی‌که نخست‌وزیری یکی از نمونه‌های مشاغل حیاتی محسوب می‌شود، برای سایر مشاغل و دست‌یابی یکی از اعضای دوره به هر نوع منصب و مسئولیت اجرایی نیز همین فرصت‌ها و مشکلات وجود دارد (زونیس، ۲۰۰۸). باید گفت نقش نهایی اصلی در فرایند

سیاسی پهلوی دوم، عملکرد ارتباطی دوره‌ها است. «بسیاری از ایرانیها معمولاً در بیشتر از یک دوره عضویت دارند که با اهداف اجتماعی، فرهنگی، ذوقی یا روشنفکری سازمان یافته‌اند. به علت کیفیت داخلی و پیوند درونی عضویت‌های موجود، خبری که درون یک دوره بیان می‌شود به سرعت درون کل شبکه دوره‌ها و فراتر از آن، به‌خصوص در دوره‌هایی که به خاطر اهداف اجتماعی، فرهنگی و سیاسی تشکیل شده‌اند پخش شده و اغلب موارد از خطوط طبقات اجتماعی دیگر تجاوز می‌کند.» (زونیس، ۲۰۰۸).

از طرفی در پرسش‌نامه تحقیق زونیس از نخبگان نیز سؤال شده بود که سه منبعی را که آنها به‌طور مداوم اخبار سیاسی و امور اقتصادی را به دست می‌آورند، بیان کنند که از انواع گوناگون منابع اطلاعات درباره سیاست ایران، شامل وسایل ارتباط جمعی، گزارش‌های دولتی و مشاهدات فردی، اطلاعات کسب‌شده توسط «سایر افراد» نیز وجود دارد. وقتی که نخبه‌ای این منبع خبری را اعلام می‌کرد از او سؤال می‌شد که نوع فرد یا افرادی را که منبع خبر بودند، نیز بیان کند و جواب بسیار عادی و مشترک همه، «دوستان» بود. احتمالاً این دوستان افرادی هستند که پاسخ‌دهنده با آنها در یک دوره شرکت دارد (زونیس، ۲۰۰۸)؛ بنابراین، عضویت در یک دوره به نخبگان فرصت می‌دهند تا از امکانات گوناگون برای دستیابی به ساختار رسمی قدرت سیاسی استفاده کنند، ارتباط نخبگان را گسترده‌تر کند. به‌طور خلاصه، تمام این انگیزه‌ها، حول محور به دست آوردن حس امنیت (زونیس، ۲۰۰۸) یا از بین بردن نااطمینانی گردش می‌کنند.

این تأثیر حضور دوره‌ها بود که «عموماً نصف پولی که با تصویب شاه برای برنامه‌ها در نظر گرفته می‌شد، هرگز به هدف نرسیده به جیب واسطه‌های گوناگون سرازیر می‌شد...» (زونیس، ۲۰۰۸). فرد به شدت از طرف گروه‌هایی که به آنها تعلق داشت یا توسط کسی که به او حقوق پرداخت می‌کرد، در معرض تقاضاهای متعدد و متضاد و لاجرم فشارهای گوناگون قرار داشت که می‌بایست برای اثبات وفاداری و حمایت خود آنها را برآورده کند.

نتیجه چنین فشاری اغلب به کاهش کارکرد فرد در هر حوزه‌ای منجر شده و این احساس را در او به وجود می‌آورد که در حوزه کارش توسط افرادی و یا حوزه‌های دیگری مدام تحت نظارت و کنترل قرار دارد (زونیس، ۲۰۰۸).

به طور خلاصه می‌توان اثرات منفی سرمایه اجتماعی پیوندی در قالب شبکه‌ها مانند مافیا یا گروه فرشتگان جهنم را که در آثار مختلف بررسی شده است برای دوره‌ها در پهلوی دوم نیز به کار برد که به مثابه پیونددهنده سرمایه اجتماعی پیوندی و فساد بود: ۱. ایجاد خودی و غیرخودی بین نخبگان و حتی شهروندان (خلفخانی، ۲۰۱۰) ۲. حفظ انسجام درون گروه و حمایت از خودیها به هر قیمتی (تاجبخش، ۲۰۰۶) ۳. مسدودکردن روابط اجتماعی به قصد انتفاع محدود ۴. رانت جویی و فساد (خلفخانی، ۲۰۱۰) ۵. سهم‌خواهی غیرمنطقی (تاجبخش، ۲۰۰۶) ۶. تبدیل شرکتها به پاتوق مستمری‌بگیران (تاجبخش، ۲۰۰۶).

به‌طورکلی باید گفت وجود تمایل ذاتی برای سرمایه اجتماعی پیوندی و ضعف سرمایه‌های اجتماعی اتصالی و پل‌واره در شرایط نااطمینانی حکومت پهلوی دوم باعث شده بود تا نخبگان، سرمایه اجتماعی پیوندی و شناختی خود را با هدف کاهش نااطمینانی و افزایش درآمد برای خود و گروه خود به سرمایه اجتماعی پیوندی و ساختاری تبدیل کنند که دوره‌ها یکی از نتایج بینابینی این گذار هستند. تمام سازوکار ایجاد دوره‌ها، اساساً ناشی از تمایل ذاتی و ناگزیر به سرمایه اجتماعی پیوندی بود. از اعتماد خاص‌گرا و روابطی شخصی که از یک دست دادن و سلام و احوال‌پرسی ساده یا روابط خانوادگی نشئت می‌گرفت، ایجاد می‌شد و این موضوع به‌نوعی هم‌هویتی با افراد خاص را ایجاد می‌کرد که عموماً به‌قصد اهداف نامولد و شخصی انجام می‌شد و منافع گروه بر منافع ملت غلبه می‌یافت.

تشکیل تجدید شکل یافته این سرمایه اجتماعی پیوندی باعث می‌شد، عرصه رسمی نتیجه‌ای جز جانب‌داری از آشنایان و دوستان این آشنایان نداشته باشد و فساد نظام‌مندی به خصوص پس از کودتا در حال شکل‌گیری باشد؛ زیرا از طرفی وجود دوره‌ها باعث ترویج

اعتماد خاص گرا و تضعیف اعتماد نهادی و تعمیم یافته می شد و از طرف دیگر با کاهش هر پنج بعد رابطه اجتماعی چلبی بالأخص قرینگی روابط اجتماعی و چگالی روابط اجتماعی همراه بود زیرا شدت روابط درون گروهی بالا رفته و عدم تعادلی آشکار در میان سه گانه سرمایه اجتماعی پدید آمده بود و همچنین چون این دوره ها اساساً بر هویت رهبر خود و به طور کلی هویت های شخصی پایه گذاری می شدند باعث می شد که دلایل ایجاد اعتماد نهادی و تعمیم یافته سلب شوند و این موضوع را سیگنال دهی می کرد که برای پیشبرد امور روزمره راهی جز ارتباط خاص گرا و استفاده از سرمایه اجتماعی پیوندی نیست و این موضوع باعث می شد که دایره وفاداری افراد به آشنایان خود، بزرگ تر از دایره وفاداری آنها نسبت به اجتماع ملی باشد.

پس روابط اجتماعی و نقش های نهادی به ابزاری برای تمکین از درخواست های غیر نهادی، خاص گرایانه و کوتاه مدت تبدیل شده بود که این باعث ایجاد فساد نظام مند می شد. از طرفی موفقیت نخبگان در ایجاد و ورود به دوره ها یا امثال آن به عنوان استفاده از سرمایه اجتماعی پیوندی باعث می شد که با رژیم مدارا صورت بگیرد و نه تلاش برای تغییر ریشه ای و اساسی آن و این به فساد نظام مند شدت می بخشید. در نهایت یافته های ما حاکی از آن است که در حکومت پهلوی دوم، سرمایه اجتماعی در هر نوعی، از طریق «دوره» با فساد رابطه مؤثری دارد، اما مثبت یا منفی بودن این رابطه، بسته به نوع و ماهیت سرمایه اجتماعی متفاوت است؛ بنابراین باید گفت «عدم وجود» سرمایه اجتماعی اتصالی با فساد، رابطه مثبت و «عدم وجود» سرمایه اجتماعی پل واره نیز با فساد رابطه مثبت دارد و در جهت دیگر نیز «وجود» سرمایه اجتماعی پیوندی با فساد رابطه مثبت و مستقیم دارد.

راهکارهای جلوگیری از عدم ایجاد فساد نظام مند از ناحیه سرمایه اجتماعی را می توان افزایش شعاع اعتماد و ایجاد ساختارها و هنجارهایی برای گذار از سرمایه اجتماعی پیوندی به سرمایه اجتماعی اتصالی و پل واره دانست که یکی از راه های ایجاد هنجار و سرمایه اجتماعی شناختی را می توان اصلاح نظام آموزشی است. از دیگر راهکارهای موجود برای

ایجاد سرمایه اجتماعی ساختاری را می‌توان اصلاحات اساسی در نهادهای قضایی، سیاسی و اقتصادی دانست به نحوی که در اکثر مردم حس اعتماد نسبت به ماندگاری و بی‌طرفی نهادها شکل بگیرد. در کوتاه‌مدت نیز می‌توان تقویت ظرفیت و مقیاس سازمانهای محلی، تمرکززدایی، ایجاد مناطق آزاد اقتصادی، اعطای آزادیهای مدنی دانست.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

تمام نویسندگان در این مقاله شرکت داشته‌اند.

منابع مالی

برای انتشار این مقاله از هیچ سازمانی حمایت مالی مستقیم و غیرمستقیمی دریافت نشده است.

تعارض منافع

نویسندگان اظهار داشته‌اند که تعارض منافی وجود نداشته است.

پیروی از اصول اخلاقی در پژوهش

در این مقاله کلیه اصول اخلاقی در زمینه سرقت ادبی، تحریف داده‌ها و غیره رعایت شده است.

- Abolhasan Tanhaie, H., & Hazrati someh, Z. (2009). A Theoretical Study of Social Capital Research in The Iranian Society. *Journal of Behavioral Sciences*, 1(1), .(in persian)
- Agheli, B. (1991). *The prime ministers of Iran from Mushir al-Dawla to Bakhtiar*. Javidan. (in persian)
- Asadi, A. (1974), *Cultural trends and social attitudes in Iran*, Research Institute of Communication Sciences and Development of Iran.(in persian)
- Azghandi, A. (1997). *The inefficiency of Iran's political elites between the two revolutions (Vol. 1)*. ghomes..(in persian)
- Azghandi, A. (2007). *History of social and political development in Iran*. Tehran: Samt. (in persian)
- Ben-Ner, A., & Putterman, L. (1999). *Economics, values, and organization*. Cambridge University Press.
- Bjørnskov, C.(2003), Corruption and Social Capital, Department of Economics, *Aarhus School of Business*, 03-13
- Carvajal, R. (1999). Large-scale corruption: Definition, causes, and cures. *Systemic Practice and Action Research*, 12(4), 335-353.
- Chalabi, A. (2017). *Corruption - Law and legislation*. ney. (in persian)
- Chalabi, M. (2015). *Theoretical and comparative analysis in sociology*. Ney.(in persian)
- Chalabi, M & Mobaraki, M(2005), Analyzing the relationship between social capital and crime at micro and macro levels, *Iranian Journal of Sociology*,6(2), 3-44. (in persian)
- Chehabi, H. E & Linz, J.(2001), Sultanistic regimes,(M.Sabouri Trans.), Shirazeh.(in persian)
- De Graaf, G., Von Maravic, P., & Waagenar, P. (2010). *The good cause: Theoretical perspectives on corruption* (H. Hajhbarosadti, D. Hashemzadeh, & M. Fazeli, Trans.). agah. (in persian)
- Dekker, P., & Uslaner, E. M. (2003). *Social capital and participation in everyday life* (Vol. 23). Routledge.
- Della Porta, D., & Vannucci, A. (2016). *The hidden order of corruption: an institutional approach* (J. Jamali, Trans.). Tadbir Institute of Economic Research.
- Eghbal, E. (1996). *The role of Britain in the coup of 28 August 1953*. ettelaat. (in persian)

- Field, J. (2009). *Social capital* (G. R. GHAFARI, Trans.). Kavir. (in persian)
- Francis, F. (2000). *The end of the order* (G. A. Tvassoli, Trans.). Jameh iran. (in persian)
- Francis, F. (2018). *Political Order and Political Decay* (R. Ghahraman pour, Trans.). Rowzaneh. (in persian)
- GHAFARI, G. R. (2006). An Introduction to Social Capital. *Siyasat Dakheli*, 1(1), 75-103. (in persian)
- GHAFARI, G. R., & OUNAGH, N. M. (2006). The explanation of the relation between social capital and quality of life: Case study gonbad kavoo city. *Iranian Journal of Social Studies*, 1(1), 159-199. (in persian)
- Ghaffari, GH & Navabi, M(2009) Explaining the scope and radius of social trust in the city of Kashan, *Encyclopedia of social sciences*, 1(2), 207-231, SID. <https://sid.ir/paper/470021/fa>. (in persian)
- Giddens, A. (1998). *The Consequences of modernity* (M. Solasi, Trans.). Markaz.
- Grootaert, C., & Van Bastelaer, T. (2002). *Understanding and measuring social capital: A multidisciplinary tool for practitioners* (Vol. 1). World Bank Publications.
- Harris, D. (2007). *Bonding social capital and corruption: a cross-national empirical analysis* *Environmental Economy and Policy Research Working Papers*, University of Cambridge, Department of Land Economics.
- Hawdon, J. (2008). Legitimacy, trust, social capital, and policing styles: A theoretical statement. *Police quarterly*, 11(2), 182-201.
- Hemmati, M & Alavian, M & Karimi, A. (2019) The origins of the formation of the Pribandal government in Iran during the second Pahlavi period, *Rahyaft Enghelab Eslami*, 47, 27-48, http://www.rahyaftjournal.ir/article_101653.html?lang=fa. (in persian)
- Heywood, P. (2002). *political corruption* (M. Taheri & G. Bani Hashem, Trans.). Research Institute of Strategic Studies. (in persian)
- Huntington, S. P. (2013). *Political order in changing societies* (M. Solasi, Trans.). Elm. (in persian)
- Institute, P. S. a. R. (2000). *The rise and fall of the Pahlavi dynasty*. Ettelaat. (in persian)

- Intelligence, H. D. R. C. o. t. M. o. (2010). *Pahlavi men according to SAVAK documents* (Rashidians) (Vol. 1)..(in persian)
- *Islamic Revolution Documents Center*, Document No. 406056 .(in persian)
- Jan moradijo, A. (2009). *Power groups in the political structure in the second Pahlavi period*. Etedal. .(in persian)
- Kalhor, M., & Daraee, A. (2016). *The role of the Rashidian family in the process of politics and power*. Tarikhnameh Kharazmi, 4(1). .(in persian)
- Kay, A. (2006). Social capital, the social economy and community development. *Community development journal*, 41(2), 160-173.
- Kazemi pour, A. (2003). *Social Capital in Iran*. Vezarat ershad eslami. .(in persian)
- Khalaf khani, M. (2010). Studying the relationship between social capital and administrative corruption. *RAHBORD*, 18(53) 53-39. .(in persian)
- López, J & Santos, J (2014). Does Corruption Have Social Roots? The Role of Culture and Social Capital. *Journal of Business Ethics* 122 (4):697-708.
- Miller, W. G. (1969). Political organization in Iran: From Dowreh to political party. *Middle East Journal*, 23(2), 159-167.
- Mojtaba zadeh, A. (2009). *Corruption in the Pahlavi regime*. Markaz asnad enghelab eslami. .(in persian)
- North, D. C., Wallis, J. J., & Weingast, B. R. (2016). *Violence and social orders : a conceptual framework for interpreting recorded human history* (J. Kheyrikhahan & R. Majidzadeh, Trans.). Rowzaneh. .(in persian)
- Paras, P. (2003). *Unweaving the social fabric: The impact of crime on social capital*, University of California at San Diego, Center for U.S.-Mexican Studies.
- Putnam, R. D. (2004). *Democracies in flux: The evolution of social capital in contemporary society*. Oxford University Press, USA.
- Rose-Ackerman, S. (2006). *Corruption and goverment: causes, consequences, and reform*. Shirazeh. .(in persian)
- Rothstein, B. (2014). *Social traps and the problem of trust* (M. Fazeli, S. Fattahi, & M. Share pour, Trans.). agah. .(in persian)
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A sociological theory*. Cambridge university press

- Svendsen, G. T., & Svendsen, G. L. H. (2009). *Handbook of social capital: The troika of sociology, political science and economics*. Edward Elgar Publishing.
- Tajbakhsh, k. (2006). *Social capital, trust in democracy and development* (A. Khakbaz & H. Pouyan, Trans.). Shirazeh. .(in persian)
- The Center of Historical Document Surveys,(2011),*The Rashidians: Pahlavi era nobles according to Savak records* - Volume 1 .(in persian)
- Uslaner, E. M. (2018). *The Oxford handbook of social and political trust*. Oxford University Press.
- Uslaner, E. M.(2002). *The Moral Foundations of Trust*, Cambridge University Press.
- Zonis, M. (2008). *Political elite of Iran* (P. Salehi, S. Aminzadeh, & Z. Labadi, Trans.). Princeton University Press.